

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY TO RESOLVE CIVIL LEGAL DISPUTES

Городецька І.А., д.ю.н., професор,
професор кафедри політології, права та філософії
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Статтю присвячено викладенню особливостей і сутності такого альтернативного способу вирішення цивільно-правових спорів, як медіація. На основі аналізу наукових та аналітичних джерел, присвячених дослідженню різних аспектів наявних альтернативних способів вирішення правових спорів, окреслено зміст поняття «медіація». Наголошено, що існування численних дефініцій категорії «медіація» зумовлене з-поміж іншого відсутністю визначення поняття в законодавстві України, а наявні в наукових джерелах різні трактування поняття в більшості випадків схожі, водночас відмінності полягають переважно в обраному авторами підході до розуміння сутності медіації в цілому, а також сфері її застосування.

Особливу увагу в науковій роботі акцентовано на перевагах застосування медіації в порівнянні з іншими способами вирішення приватноправових спорів, у тому числі цивільно-правових.

Виокремлено основні чинники, що ускладнюють процес ефективного застосування та впровадження медіації в національну систему захисту цивільних прав і свобод особи зокрема й у правовий простір України взагалі.

Зроблено висновок, що, зважаючи на переваги такого альтернативного способу вирішення правових (цивільно-правових) спорів, як медіація, а також позитивні результати практики застосування інституту примирення в багатьох зарубіжних країнах, потребу наближення національного законодавства до європейських стандартів, україні необхідне зосередження зусиль держави, наукової спільноти, українських і міжнародних експертів на впровадженні, ефективному розвитку й посиленні можливостей медіації. Водночас першочерговими кроками в реалізації такого завдання має бути насамперед забезпечення належного законодавчого підґрунтя для результативного функціонування інституту медіації, дієвої взаємодії останнього зі стейкхолдерами, а також комплексний підхід до усунення чинників, що ускладнюють процес впровадження та проведення медіації в Україні з обов'язковим урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін.

Ключові слова: цивільно-правовий спір, медіація, альтернативний спосіб вирішення спорів, цивільне законодавство, судочинство.

The article is devoted to highlighting the features and essence of such an alternative way of resolving civil disputes as mediation. Based on the analysis of scientific and analytical sources devoted to the study of various aspects of existing alternative ways of resolving legal disputes, the meaning of the concept of mediation is outlined. It is emphasized that the existence of numerous definitions of the category "mediation" is due, inter alia, to the lack of definition of this concept in the legislation of Ukraine, and that different interpretations of this concept available in scientific sources are similar in most cases, and differences are mainly in author's chosen approach to understanding the essence of mediation in general, as well as the area of its application.

Special attention in the scientific work is focused on the advantages of using mediation in comparison with other ways of resolving private-legal disputes, including civil legal ones.

The main factors that complicate the process of effective application and implementation of mediation in the national system of protection of civil rights and freedoms in particular and in the legal space of Ukraine in general are highlighted.

It is concluded that given the advantages of such an alternative way of resolving legal (civil) disputes as mediation, as well as the positive results of the practice of application of the institute of conciliation in many foreign countries, the need to approximate national legislation to European standards, it is necessary to focus community, Ukrainian and international experts on the implementation, effective development and strengthening of mediation opportunities. At the same time, the first steps in the implementation of such a task should be, first of all, providing a proper legal basis for the effective functioning of the institute of mediation, effective interaction of the latter with stakeholders, as well as a comprehensive approach to eliminating factors complicating mediation in Ukraine taking into account the interests of all stakeholders.

Key words: civil legal dispute, mediation, alternative dispute resolution, civil legislation, litigation.

Постановка проблеми. Останніми роками надзвичайно актуальною є проблематика впровадження інституту медіації в Україні з огляду на необхідність адаптації національного законодавства до європейських стандартів, пошуку оптимальних альтернативних способів і методів вирішення як публічно-правових так і приватноправових спорів, ефективного реформування системи захисту прав, свобод чи інтересів громадян та юридичних осіб. Відтак, постає потреба у комплексному дослідженні теоретико-правових питань інтеграції в правовий простір України інституту медіації, зокрема особливостей його формування та використання на сучасному етапі, а також з'ясування подальших перспектив удосконалення чинного процесуального законодавства з метою забезпечення можливості реалізації права на альтернативне вирішення спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні проблеми розвитку існуючих альтернативних способів вирішення правових конфліктів були предметом дослідження таких українських та зарубіжних учених, практичних діячів як С. Баран, В. Баранов, О. Белінська, О. Біліков, Т. Білик, Н. Бондаренко-Зелінська, Є. Борисова, В. Бучко, М. Вікторчук, А. Гаврилшин, Р. Гаврилук, І. Городиський, Н. Данилко, Г. Єрьоменко, С. Калашні-

кова, К. Канішева, Т. Кисельова, Н. Ковалко, В. Козирева, В. Комаров, Д. Костя, Г. Кохан, Н. Крестовська, Б. Маан, В. Мамницький, В. Медведська, Ю. Микитин, О. Можайкіна, Л. Момот, В. Мотиль, К. Наровська, Г. Огречук, Ю. Орзіх, О. Островська, І. Панова, Ю. Притика, Д. Проценко, В. Резнікова, Ю. Розман, Л. Романадзе, А. Сергеева, С. Сергеева, О. Середа, Ю. Сліпченко, Г. Ульянова, Т. Цувіна, О. Шаповалова, Л. Швецова, О. Юнін, І. Ясинівський та інші. Разом із тим проблематика врегулювання цивільно-правових спорів за участі медіатора є недостатньо розробленою та потребує додаткового дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії цивільного процесуального права, національного законодавства дослідити особливості та сутність такого альтернативного способу вирішення цивільно-правових спорів як медіація, сформулювати науково-теоретичні висновки щодо необхідності вдосконалення законодавчого врегулювання та розвитку інституту медіації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових та аналітичних джерел, присвячених дослідженню різних аспектів існуючих альтернативних способів вирішення правових спорів, свідчить про існування численних дефініцій категорії «медіація», чимала кількість і змістове розмаїття

яких зумовлені, з-поміж іншого, відсутністю визначення цього поняття у законодавстві України. Водночас у проекті Закону України від 19 травня 2020 р. № 3504 «Про медіацію» остання визначається як «<...> добровільна, позасудова, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [1]. Під медіацією група національних та міжнародних експертів, які здійснили Gap-аналіз впровадження інституту медіації в Україні, розуміють «активний структурований процес у формі діалогу, у рамках якого незалежна третя особа (медіатор) допомагає сторонам спору вирішити конфлікт, використовуючи цільові та спеціалізовані комунікаційні та переговорні методи; сторонам пропонується активна участь у процесі, який фокусується на потребах, правах та інтересах сторін» [2], а науковці пропонують такі визначення: самостійний альтернативний спосіб вирішення правових, у тому числі цивільно-правових, спорів за допомогою незалежної особи – медіатора (Г. Огречук [3, с. 8]); самостійний спосіб альтернативного вирішення спорів, який полягає у забезпеченні прийняття сторонами самостійного компромісного взаємоприйняттого рішення зі спору в процесі безпосереднього чи опосередкованого спілкування за сприянням обраної сторонами за взаємною згодою незалежної третьої особи (Ю. Притика, О. Козляковська [4]); переговорний процес, що здійснюється за допомогою незалежної сторони – кваліфікованого посередника (медіатора) (Н. Бондаренко-Зелінська [5, с. 180]).

Слід зазначити, що змістовно насичені визначення, які включають більшу сукупність ознак такого поняття, зустрічаємо у працях таких науковців, як О. Белінська, М. Вікторчук, А. Гаврилішин, Г. Єрбоменко, Т. Симоненко та ін. [6, с. 158; 7, с. 169, 174]. Водночас наявні у наукових джерелах різні трактування поняття медіації у більшості випадків схожі, а відмінності полягають переважно в обраному авторами підході до розуміння сутності медіації в цілому, а також сфері її застосування.

Попри існування таких альтернативних способів вирішення спорів як переговори, інститут третейського судочинства та ін., на думку багатьох науковців саме медіація є найбільш ефективною формою та одним із визнаних у світовій практиці способів позасудового вирішення цивільних спорів. Зокрема, здійснивши комплексний аналіз існуючих альтернативних способів вирішення приватноправових спорів та світового досвіду високорозвинутих країн у такій сфері Ю. Розман приходить до висновку, що медіація є найбільш прогресивною формою неформального врегулювання приватноправових спорів [8, с. 253].

Які ж переваги застосування медіації порівняно з іншими способами вирішення приватноправових спорів, у тому числі цивільно-правових?

Так, автори підручника створеного в рамках проекту Української академії медіації «Підтримка юридичних вищих навчальних закладів шляхом розроблення навчально-методичного забезпечення викладання дисциплін з медіації задля поліпшення якості юридичної освіти та сприяння ширшому застосуванню альтернативних механізмів вирішення спорів», що реалізується за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), здійснили комплексну характеристику особливостей та основних видів альтернативних способів вирішення спорів (переговори (negotiation), медіація, консiliaція, третейське судочинство, колаборативні процедури (collaborative procedure), партисипативні процедури (la procedure participative), міні-розгляд (mini-trial), спрощений суд присяжних (summary jury trial), незалежна оцінка фактів (neutral expert fact-finding), попередня нейтральна оцінка (early neutral evaluation), омбудсмен (ombudsman), мед-арб (mediation-arbitration), приватний суд (private judge))

та прийшли до висновку, що популярність медіації в зарубіжних державах поряд з іншими способами альтернативного вирішення спорів зумовлена низкою факторів, серед яких: її консенсуальна природа; добровільність; конфіденційність; прийняття рішення самими сторонами, яке засноване на їхніх інтересах, а не на позиціях; можливість інтегрування в інші судові та квазісудові змагальні процедури; швидкість та гнучкість процедури; економічність із точки зору фінансових та інших ресурсів. Медіація також надає можливість зняти емоційне напруження, зберегти стосунки та досягти сталого результату [9, с. 97].

Досліджуючи теоретичні аспекти медіації, її зміст та сутність О. Юнін приходить до висновку, що медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів має низку переваг, серед яких, насамперед, конфіденційність, економічна ефективність, гнучкість, неформальність та гарантованість виконання прийнятого рішення у випадку успішної медіації [10, с. 116].

На думку Ю. Розман медіація, як альтернативна судовому розгляду процедура вирішення спорів, економічно ефективна й доцільна, дає змогу знайти таке вирішення спірного питання, що влаштує всі сторони конфлікту, не витрачаючи при цьому час на підготовку до розгляду й розгляд справи в суді та додаткові кошти на обслуговування численних судових процедур. Крім того, вчена наголошує, що проведення процедури медіації в більшості випадків породжує в конфронтуючих сторонах відчуття задоволення від способу й результату вирішення конфлікту, забезпечивши конфіденційність шляхів його вирішення, запобігає виникненню подібних конфліктів у майбутньому та підвищує вірогідність того, що прийняте сторонами спільне рішення буде виконано заінтересованими особами [8, с. 252].

На думку деяких науковців, перевагою медіації, в порівнянні із судовою процедурою є довга тривалість судових процесів, які відтермінують захист права, часто не можливість особи в повному обсязі захистити своє право, корумпованість судової системи (В. Мамницький, О. Белей, В. Дулепа [11, с. 59]).

Слід констатувати, що попри всі переваги такого альтернативного способу вирішення спорів як медіація, процес її ефективного застосування та впровадження в національну систему захисту цивільних прав та свобод особи ускладнений низкою чинників.

Насамперед, це відсутність належного правового регулювання інституту медіації в Україні. Вже протягом багатьох років провідними вченими і практиками наголошується на необхідності законодавчого врегулювання медіації, а також застосування комплексного підходу до внесення змін у національне законодавство.

Група експертів, які здійснили ґрунтовний аналіз проекту Закону України «Про медіацію» № 3504 [1] та надали пропозиції щодо його вдосконалення, одностайні в тому, що саме цивільні правовідносини в силу своєї диспозитивності та різноманіття є найбільш сприятливими для застосування медіації. Фахівці, проаналізувавши національне цивільне законодавство, виявили прогалини та питання, що потребують вирішення, надали низку рекомендацій, зокрема, щодо необхідності наявності інструментів стимулювання сторін до врегулювання спору мирним шляхом за допомогою медіації; проінформованості сторін цивільного процесу про можливість врегулювання спору шляхом медіації на будь-якій стадії судового розгляду, у тому числі на стадії виконання; передбачення в Цивільному процесуальному кодексі України такої підстави для зупинення провадження у справі, як спільна заява сторін про надання їм часу для примирення; передбачення можливості залишення позову без розгляду за заявою позивача на будь-якій стадії судового провадження, а не лише до початку розгляду справи по суті (ст. 257 Цивільного процесуального кодексу України); визначення окремих

категорій спорів цивільного судочинства, за якими медіація є пріоритетним способом вирішення спорів та визначення рекомендованих для обов'язкової інформаційної сесії з медіації; моніторингу таких категорій спорів як сімейні, земельні, спадкові, трудові та споживчі спори, спори з питань інтелектуальної власності для аналізу ефективності застосування медіації [2, с. 17–18].

При цьому, деякі науковці вважають спірною позицію авторів законопроекту, згідно якої медіація може бути застосована в разі виникнення конфлікту (спору) як до звернення до суду (третейського суду), так і під час або після судового чи третейського провадження, у тому числі під час виконавчого провадження. Учені аргументують позицію, згідно якої застосування медіації під час виконавчого провадження суперечить чинному законодавству України і може бути ефективним саме до моменту звернення до суду чи до початку розгляду справи по суті, на стадії підготовчого провадження [7, с. 172–173].

У наукових джерелах, присвячених дослідженню проблем пов'язаних із запровадженням в Україні альтернативних правосуддю способів вирішення правових спорів, вчені вже впродовж багатьох років акцентують увагу на необхідності закріплення на законодавчому рівні можливості проведення процедури медіації, обґрунтовуючи це позитивними результатами практики застосування інституту примирення в багатьох країнах світу та потребою наближення національного законодавства до європейських стандартів [8; 11; 12], а також пропонують різні напрями та шляхи вдосконалення правового регулювання інституту медіації.

Окрім неналежного законодавчого забезпечення медіації, до чинників, що ускладнюють процес її впровадження в правовий простір України, науковці й експерти у сфері

медіації відносять: необізнаність суб'єктів правовідносин, у тому числі цивільних щодо альтернативних способів вирішення конфліктів; відсутність у сторін упевненості в ефективності та доцільності медіації [7, с. 174]; фрагментарний рівень обізнаності населення про існування медіації як альтернативного способу вирішення спорів, про сутність процедури, базові принципи медіації та роль медіатора; відсутність якісної інформаційної державної політики щодо соціальної промоції інституту медіації [2, с. 47]; низьку правову культуру населення [13, с. 225], без підняття якої неможливо провести реформу щодо введення того чи іншого правового інституту; усталену позицію суспільства, що звернення до суду – єдиний спосіб вирішення спору; відсутність правового підґрунтя та фінансового забезпечення, адже будь які реформи потребують значних затрат [11, с. 63; 14, с. 261–264] тощо.

Висновки. Таким чином, зважаючи на переваги такого альтернативного способу вирішення правових (цивільно-правових) спорів, як медіація, а також позитивні результати практики застосування інституту примирення в багатьох зарубіжних країнах, потребу наближення національного законодавства до європейських стандартів, вкрай необхідним є зосередження зусиль держави, наукової спільноти, українських і міжнародних експертів на впровадженні, ефективного розвитку й посиленні можливостей медіації. Водночас першочерговими кроками в реалізації такого завдання мають бути насамперед забезпечення належного законодавчого підґрунтя для результативного функціонування інституту медіації, дієвої взаємодії останнього зі стейкхолдерами, а також комплексний підхід до усунення чинників, що ускладнюють процес впровадження та проведення медіації в Україні з обов'язковим урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про медіацію : Проект Закону України від 19 травня 2020 р. № 3504. База даних «Законодавство України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 (дата звернення: 11.07.2021).
2. Гар-Аналіз впровадження інституту медіації в Україні / Берт Маан та ін. 2020. 71 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5ff7d/2a9/5f5ff7d2a9b5cb356474501.pdf> (дата звернення: 11.07.2021).
3. Огренчук Г.О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 213 с.
4. Притика Ю.Д., Козляковська О.І. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів. URL: <http://ilandmanagement.com/Publication/45> (дата звернення: 10.05.2021).
5. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Медіація: можливість запровадження в цивільному процесі України. *Перспективи застосування альтернативних способів вирішення спорів (ADR) в Україні* : матеріали Другого Львів. міжнар. форуму, м. Львів, 26–29 травня 2009 р. Львів : Львів. держ. ін-т новіт. технологій та управління ім. В. Чорновола, 2009. С. 179–182.
6. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 158–172.
7. Вікторчук М.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 168–177.
8. Розман Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватноправових спорів. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 245–256.
9. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол. : Т.В. Білик, Р.О. Гаврилюк, І.М. Городиський та ін. ; за ред. Н.М. Крестовської, Л.Д. Романдає. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
10. Юнін О.С. Деякі теоретичні аспекти медіації як альтернативного способу вирішення цивільно-правових спорів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 112–117. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/739/1/16.pdf> (дата звернення: 11.07.2021).
11. Мамницький В.Ю., Белей О.В., Дулепа В.П. Медіація в цивільному процесі: перспективи запровадження в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 59–63. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2019/16.pdf (дата звернення: 11.07.2021).
12. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Впровадження медіації у судовий процес як складова наближення законодавства України до європейських стандартів. *Приватне право і підприємництво*. 2011. Вип. 10. С. 181–185.
13. Kurylo L., Kurylo I., Shulga I., Horodetska I. Environmental Legal Culture as a Factor in Ensuring Sustainable Development of Society. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. No. 9 (1). P. 220–227. URL: <http://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/978> (дата звернення: 11.07.2021).
14. Ясиновський І.Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2015. № 55. С. 260–267.